

Azerbaycan Masallarında Şah Abbas'ın Tebdil-i Kıyafetleri

Shah Abbas in Disguise in Azerbaijan Tales

Reza Khalily*

Özet:

Şah Abbas'ın masallardaki tipik karakterinde ayrımcılık, iktidar, güç hırsı, sansür, popülizm ve demagoji, namusu zorlama, sıkı yönetim gibi özellikler görülmektedir. Bu imaj I. Şah Abbas'ın tarihî kimliğiyle de aşağı yukarı örtüşmektedir. Bu çalışmada Şah Abbas'ın kılık değiştirerek halk arasına karıştığı masallar ele alınmaktadır.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan masalları, Şah Abbas, Kılık değiştirme.

Abstract:

In Azeri Tales, the character of Shah Abbas is portrayed in connection with characteristics such as power, ambition, censorship, oppression, populism, free morality, play with words. This image more or less reflects the actual character of Shah Abbas as a historical figure. This study describes and analyses Azeri tales where Shah Abbas mingles among his people in disguise.

Keywords: Azeri Tales, Shah Abbas, Disguise.

Azerbaycan halk inancında "don değiştirmek", "dondan dona girmek", "kurd kılığına girmek" ve benzeri deyim ve inanışlar Şamanist törenin kalıntıları olarak totemist ve animist felsefenin ve enkarnasyon inancı doğrultusunda yorumlanabilir. Masallarda ve efsanelerde sık sık rastlanan güvercin, kurt, kuş, ceylan, yılan, ağaç, bitki, taş, kaya vs. varlıklara dönüşmek veya kalıp değiştirmek ruhun beden tebdilinin göstergesidir. Bunun bir tezahürü de halk hikâyelerinde ve masallarda kahramanların şahsiyetini saklaması için kılık kıyafet değiştirerek toplumda ortaya çıkmaları ve böylece olaylara farklı bir konumdan bakma olanağı elde ederek birtakım ters durumları açığa çıkarmalarıdır.

"Şah Abbas-ı Cennet-Mekân..."

* Reza Khalily, Araştırmacı.

Azerbaycan ‘nağıl’ları (efsane / masal) çoğu zaman şu ibareyle başlamaktadır: “Günlerin bir gününde, Şah Abbas’ın dürbününde; Şah Abbas-ı cennet-mekân, tereziye vurdu / vérdi (bir) tekân; iki ceviz (qoz), bir girdekân...”

Şah Abbas yergili bir ifadeyle masalların başlatıcısı olmakla kalmamış birçok masalda ve halk hikâyesinde bizzat baş kahraman rolünde de ‘çıkış’ yapmıştır. Şah Abbas bütün rivayet, hikâye ve masallarda istisnasız tebdil-i kıyafet ile genelde “karayaka paltarı” (sıradan halk kıyafeti), “derviş paltarı”, “tacir / bezirgan paltarı” giyerek “don değiştirir”, seyahate koyulur ya da halkın içine girer ve her zaman bilge ve vefalı başveziri Allahverdihan Vezir ona eşlik etmekte, kılavuzluk ve akıl hocalığı yapmaktadır.

Şah Abbas, hem masal, hem romans biçiminde kendisine en çok rivayet eserinin atfedildiği padişahdır. Hakkında söylenmiş onlarca masalın yanı sıra daha uzun tahkiye türü olan “muhabbet dastanı” dediğimiz romanslar bile rivayet edilmektedir. Bunların en ünlüsü *Abbas ve Gülgez*, *Gulam Haydar (Héyder Bey)*, *Mehemmed ve Gülendâm*, *Abbas*, *Qurbani*, *Necef ve Perzad*, *Qul Mahmud* gibi halk hikâyeleridir.

Şah Abbas’ın Azerbaycan masallarında özellikle de zorba, itibarsız fakat güçlü ve “öktemli” bir padişah imajıyla bu kadar yer almasındaki esas neden kuşkusuz onun Kızılbaş inanç sisteminin yeniden biçimlendirilmesi ve toplumun yeniden kuruluşundaki tarihî rolüdür.

Tebdil-i kıyafetin Şah Abbas’a atfedilmesinde büyük olasılıkla Şah’ın şahsının Kızılbaş inancında yapmış olduğu değişiklikler yatmaktaydı. Şah Abbas anonim göçebe-élat (aşiret) kimliği taşıyan heterodoks Kızılbaş inancını kalıplaşmış şehirli-sabit ve fıkıhlı bir düzen olan “Müteşerria Şii” dizgesine çevirmekle kalmamış, bunun garantisi ve sonucu olarak Kızılbaş ordusunu fesh etmiş, halktan coşma olan bu birlikler yerine kendisine bağlı olan ve denetlenebilir karma, devşirme bir topluluk sayılan “Şahseven” birliklerini kurdu muştur.¹ Türk Kızılbaş tayfaları,² Osmanlı’daki Yeniçeri birlikleri karşılığı olarak kurulmuş olan “devşirme” Şahseven ordusuna karşı rahatsızlıklarını ve hınçlarını bu biçimde ebedileştirmişlerdir. Bu rekabet ortamında sanat ve sanatçılar da nasibini almış, örneğin

¹ Vladimir Minorsky, *İslam Ansiklopedisi* “Şahseven” maddesinde, ilk olarak Sir John Malcolm tarafından ortaya atılan bu devşirme iddiaya karşı çıkar, Safevi dönemi tarihî eserlerin bu olaya değinmediğini kanıt gösterir.

² Tayfa Türk Kızılbaş inancında, Kızılbaş adının hem etnonim, hem teonim olarak kullanıldığı gibi etnonim tabiri yanında aynı zamanda teonim değeri de taşıyarak ‘cemaat’ anlamında kullanılmaktadır.

nestalik yazısının mucidi Tebrizli Mir İmad (1554-1615) Şah'ın gazabına uğrayarak suikast sonucu öldürülmüştü.

Bütün bunlardan önce de “tebdil-i mekân” sonucu başkent Azerbaycan'dan İsfahan eyaletine taşınarak da siyasi, ekonomik ve dinî açıdan Tebriz ve Türk unsurlar önemini ve konumunu kaybetmiştir. Bütün bu süreç, rivâyî halk edebiyatında biraz korku ve sansür saygısının da örtü çektiği bir rivayet geleneğiyle ifade edilmiştir. Bu ortamda Şah Abbas'ın tebdil-i kıyafeti hem halkı olumlu-olumsuz anlamda denetlemek, hem jurnal yapmak gibi algılanabilir.

Şah Abbas'ın bu masallardaki tipik karakterinde ayrımcılık, iktidar, güç hırsı, sansür, popülizm ve demagoji, namusu zorlama, sıkı yönetim gibi özellikler görülmektedir. Bu imaj aslında I. Şah Abbas'ın tarihî kimliğiyle de aşağı yukarı örtüşmektedir. Halkın toplu vicdanı ikili bir tutumla onu hem zemmederek tarihin karşısında yargılamış, hem de medhederek gösterdiği muktedir yararlılığını takdir etmiştir. Azerbaycan'da avam arasında yarı efsanevi bir şöret kazanmış olan I. Şah Abbas dillerde adaletli ve insafli tasvir edilse de, masallarda gaddar, insafsız, körükörüne divan kuran (Saleh'le Valeh nağlı), kaniçen (Hasan Qara nağlı) bir biçimde gösterilir.³

“Adını Deme, Özünü Getir!”

Şah Abbas'ın tebdil-i kıyafeti masallar, destanlar ve halk hikâyeleri gibi birçok tarihi fıkra ve anektoda da konu olmuştur. Konuyla ilgili Güney Azerbaycan'da anlatılan bir fıkra Şah Abbas'ın bu tipik simasını betimler niteliktedir:

“Anlatılanlara göre bir gün Şah Abbas ve Allahverdihan Vezir tebdil-i kıyafetle kasabaları yoklamaya giderler ve geceyi yol üstündeki bir kervansarayda geçirirler. Şah çok üşür. Biraz direnir, fakat direnme gücü tükenince parmağıyla semeri gösterip Allahverdihan'a, “Şu battaniyeyi getir, üzerime çekeyim” der. Vezir, “Padişahım! Şu battaniye değil ki, eşek semeri!” der. Sultan itiraz ederek “Adını söyleme, kendisini getir!” demiş.”

³ *Azerbaycan Nağlları*, C. I, s. 19.

1. Resim: I. Şah Abbas

Dönüşümün Sert Siması Olan Şah Abbas Tarihî Dönüm Noktası

Babaları aksine Türk kültür havzasından uzakta, Mazenderanlı bir anneden (Mazenderan valisi Mir Abdullah Han'ın kızı Fahrünnisa Begüm'den) Herat'ta (1571) doğan 5. Safevi padişahı I. Şah Abbas (saltanatı: 1587-1629), 42 yıllık iktidarlı hakimiyeti döneminde bugünkü İran'da Şiiliği resmileştirdiği, Şii rühban sınıfını oluşturduğu ve devlet kademesinde konumlandığı ve siyasal erki Türk unsurlardan alıp pratikte Acem topluluklara devrettiği için İran milli devletinin kurucusu ve İslam'dan sonraki İran'ı ilk olarak 'bağımsız' kimliğe kavuşturduğu gerekçesiyle İslami Cumhuriyet döneminde bile büyük bir önder gibi "Şah Abbas-ı Kebîr" diye onurlandırılır. Bu sanı kazanmasında elbette ki Özbeklere karşı kazandığı zaferi, Basra Körfezi liman ve adalarını Portekizlerin elinden kurtarması, Gürcüstan ve Kandahar gibi fetihleri, Osmanlı'ya karşı üç savaşı kazanması ve siyasi anlaşmalarla yarattığı istikrar ve yabancı ülkelerle kurduğu ticari ilişkiler sonucu yarattığı ekonomik refah da önemliydi. Yine onun döneminde hem heterodoks Kızılbaşlık yerine Cebel-i Amil'den getirilen Arap Şii uleması, özellikle yeni şariat düzeninde "şeyhulislam" olan Şeyh Baha'î (Cebel-i Amil: 1547 - İsfahan: 1621) öncülüğünde Osmanlı'daki Sünni düzene denk fıkıhlı, şariatlı bir dinî tezgah düzenlenmiş ve dinadamları

tasnifli siyasi ‘mensab’ kazanmış⁴, hem de Kızılbaş ordusu fesh edilerek Şah’a bağlı ve Osmanlı’daki Yeniçeri devşirme ordusu dengi Şahseven birlikleri oluşturulmuş ve Batılı müsteşarlar (İngiliz Shirley Kardeşler) yardımıyla ordu modernleştirilmiştir. Dini en mükemmel şekilde siyasette kullanan Şah Abbas, Meşhed’i İran’ın kutsal şehri hâline getirmekle hem merkeziyeti kendi anayurduna çekmiş, hem de kendisi güya yalınayak ziyaret giderek ve altından türbe yaptırarak orayı Osmanlı kontrolünde olan dinî ziyaretgâhlara karşı büyük bir ekonomik merkeze çevirmeyi başarmış, kendisine “Kelb-i Ali” lakabını takarak Şii halkın ve ulemanın gözünü boyamayı başarmıştır. Onun dönemi bir yandan iktidar ve istikrar, öte yandan da monarşinin ve merkeziliğin getirdiği baskı, sansür, Türk düşmanlığı olarak tebanın akıllarında kalmıştır. Böylece Türk-Kızılbaş nüfus için Şah Hatayi ne ise, Acem topluluklar için de Şah Abbas aynı konuma gelmiş, hem inanç sistemi, hem siyasi erkin el değiştirmesi hasebiyle hakkıyla II. Safevi diye adlandırılabilen bambaşka bir çağın başlatıcısı olmuştur. Bölgenin etnik haritası da en çok onun padişahlığı döneminde köklü değişimlere maruz kalmıştır: Müslümanlaşan Gürcü, Ermeni, Ağvan (Alban) ve Yahudi azinlikler dışında Ermeni, Tacik, Kürt, Afşar gibi aşiretler de onun ‘yerleştirme’ politikasından nasibini almıştı. Bu karma ve devşirme siyasetinin en belirgin örneği, II. Safevi döneminin ihtişamına mazhar olan başkent İsfahan’ın Yahudi altyapısı ve Culfa bölgesinde hâlâ varlığını sürdüren Ermeni nüfustur. Böylece yerli kimliklerin çatışmasının en sert ve belirgin biçimde yaşandığı bu dönem halk belleğinde en çok yer edinmiş tarih dilimi olarak halkın sözlü geleneğine de yansımıştır.

Son zamanlarında 100 bin kişilik bir orduya dönüştüğü söylenen Şahseven yeniçeri birliklerini oluşturmak ve köklü ordu örgütlenmesindeki değişiklikleri, ülke yönetim düzenindeki devrimler ve ülkenin etnik haritasını altüst etmekle birlikte onun iktidarı birçok sert olaya tanık olmuştu: Kızılbaş ordusu başkomutanlarını yok etmesi, Noktavilerin katliamı, Geylan isyanının bastırılması, Lor valisi Şahverdihan’ın isyanının bastırılması, özellikle de bir oğlunu öldürmesi ve saltanatta gözü var diye diğer ikisinin gözlerine mil çektirmesi onun sert bir sima kazanmasına sebebiyet vermiştir. Bu imaj o kadar ileri sayfalara gitmiş ki bazı rivayetlere göre Şah Abbas’ın idamlık tutukluları herkese ibret olsun diye kamunun gözü önünde çiğ çiğ yemek görevini taşıyan “Çiğyiyen” isimli özel cellatları olduğu da anlatılmaktaydı.

⁴ *Tezkireti'l-Mülûk*, s. 2-4.

Şah Abbas, özellikle başkenti Azerbaycan'dan İsfahan'a taşımak, Farsçayı resmileştirmek ve giderek Türkçenin yerine yaygınlaştırmak, Türk boylarından oluşan Kızılbaşları safdışı bırakıp onlara rakip olarak devşirme Şahseven birliklerini oluşturmak gibi yaptırımlarıyla Azerbaycanlılar arasında Şah İsmail'den beri birinci Safevi dönemindeki derin ilgiyi kaybetmiş oldu ve Türk teba ile şahın arasında gizli ve bazen ayaklanmalar biçiminde açığa çıkan bir mücadeleye neden oldu. Karşılığında da bölgedeki baskılar, ağır vergiler ve hanların zulmü arttırılarak halk çifte cezaya çarptırılmaktaydı.

2. Resim: Şah Abbas'ın kıyafeti ve görünüşü

Şah Abbas'ın Görünüşü

Şah Abbas'ın gerçek kişiliğindeki ilginç bir özellik de, onun alışılmadık 'kılığı' ve görünüşüydü: İki tarafa uzatılmış gür bıyıkları, tıraşlı kafası ve kendisine özgü şapkasıyla Batılı ve Doğulu ressamların eserlerine de konu olmuştur (bak: 2. resim). Bu minyatürlerin bazısında şah-ı cennetmekân elinde şarap ve "gulam-beçe"lerle tasvir edilmiştir (3 resim). Böylece "şahlık" ve "dervişlik" arasında gidip gelmesi gibi gerçek kişilik olarak da "zu'l-hayateyn" bir yaşantıyla, dini istimal ve istismar etmekle birlikte "derbârî rûhanî"ler (saraylı ulema) sayesinde meşrulaştırdığı hertürlü ayşunuştan da geri kalmamıştır. Bu ikili yeraltı ve yerüstü hayatı da onu tebdil-i kıyafet efsanelerine tarihin en uygun şahsiyeti hâline getirmiştir.

3. Resim: Şah Abbas sâkiyi okşarken. Minyatür: Muhammed Kasım, 1627, Louvre Müzesi

H. 1012 (1603) yılında Şah Abbas'ı yakından görmüş olan yabancı seyyahlardan birisi olan John Cartwright kendi seyahatnamesinde Şah Abbas'ın 34 yaşındaki görünüşü hakkında şöyle yazar:

“Bu genç kıral cismen ve aklen her iki açıdan da mutlak kemal örneğidir. Ortaboylu bir adam, oldukça vakur bir siması ve keskin, nüfuzlu gözleri var. Esmerdir ve uzun bıyıkları var. Sakalını keser ve görünüşü onun savaştı ruhu ve sert doğasını yansıtır. Nitekim ilk karşılaşmada, insan onun hamuruna acımasızlık ve şiddetten başka bir şey koymamışlar gibi düşünür, fakat aslında alçak gönüllü ve şefkatli bir doğası var, öylesine ki rahatlıkla onu görmek ve onunla konuşmak mümkün. Onun tavrı şu ki, sarayın büyükleri ve komutanları arasında serbestçe yemek sofrasına oturur ve saray soyluları ve büyükleriyle, yabancı padişahların elçileriyle avlanmak ve şahin uçurmaktan oldukça zevk alır.”⁵

Dela Valle Şah’ın orta yaşları hakkında şöyle yazar:

“Saçı, kaşları ve bıyığı kırk dokuz yaşına kadar bile siyahtı ve benzi çok sayıda sefer ve savaşların afetiyle siyaha dönüştüğü halde yüzünün güzellikleri çirkinliklerine üstün gelirdi ve genel görünüşte vakur, ilginç ve soylu bir çehresi vardı. Elleri köylü işçiler gibi kısa, kalın ve karaydı ve ellerine dönemin geleneğine göre kına yakardı. Savaş alanlarındaki eziyet ve çabaları etkisiyle, şarap içmekte aşırılık ve kadınlarla çok yatıp kalkma sonucu ve çeşitli hastalıklar (sıtma, suçiçeği vs.) nedeniyle saçları elli iki yaşında dökülmüştü.”⁶

Eşleri

Birçok halk hikâyesinde onun kadınlara zorla el koyması, evlilik hevesleri ve halktan eşlerine karşı vefasızlığı konu edilmiştir. Gerçek yaşamında da padişahın çok renkli cinsel hayatı olduğu ve daha çok Kafkaslı ve Gürcü kadınlara aşırı eğilim gösterdiği görülmektedir: Şah Abbas 16 yaşında Çerkez bir kadınla evlendi (H. 995 / M. 1587).⁷ Ayrıca 18 yaşında bir gecede iki kadınla, birisi I. Şah Tahmasb’ın kardeşi Behram Mirza’nın oğlu Sultan Hüseyin’in kızı ve daha önce şahın abisi Hamze Mirza ile evli olan Oğlanpaşa Hanım, diğeri ise kendi amcası kızı olan Mehdiulya ile evlendi.⁸

Şah Abbas saltanatının beşinci yılında ona karşı isyan edip bastırılan Lor hanı Şahverdi Han’ın kızkardeşiyle evlendi. 1005 (1597) yılı Zilka’de ayında Abdulgaffar diye bir Gürcü soylusunun kızıyla evlendi. Şah Abbas 14 Rebiülevvel 1011 (31 Ağustos 1602) günü de, Han Ahmed Geylani’nin on üç sene öncesinde kendi oğlu Safi Mirza’ya nişanladığı kızını

⁵ Nasrullah Felsefi, *Zindegi-i Şah Abbas-ı Evvel*, C. I, s. 736 (John Cartwright’tan naklen).

⁶ Dela Valle, *Sefername*, s. 319-320.

⁷ Meryem Nejadekberi, *Şah Abbas-ı Kebir*, s. 231.

⁸ age., s. 231.

oğlu onu sevmiyor diye kendi nikahına aldı.⁹ Bu olay kanaatimizce halk belleğinde yanılısama sonucu Şah İsmail ve Gülizar hikâyesinde o şahın babasına nispet edilmiştir.

Şah'ın haremde Acem kadınları çok azdı ve onun eşlerinin çoğunu Gürcü prenses hanımlar oluşturuyordu.¹⁰ H. 1012 (1603) yılında Şah Abbas Gürcistan'ın Kartli kiralı Georgi (Gorgin) Han'ın kızı Tinatin ile evlendi. Tinatin İslam'a girdikten sonra Leyla Sultan ve Fatıma Sultan diye ünlendi.

Safevi, Afşar ve Kacar padişahlarının daha çok Gürcü kökenli kızlarla evlenmesi genelde saltanata layık olmak için nesli güçlendirmek şeklinde açıklanmaktadır.

Oğulları

Hikâyelerde görülen “evlat çatışması” motifi de onun oğluna karşı sergilediği haşin tavrı andırmaktaydı:

Şah Abbas bütün oğullarının ilişkilerini kısıtlamış, konuşmalarını bile yasaklamıştı. Böylece şehzade genelde haremde yaşardı. Bu olgu da kanaatimizce yine Şah İsmail ve Gülizar romansında şehzade Safi Mirza ile karıştırılarak Şah İsmail'in olgunluk yaşına kadar hareme hapsedilmesi ve dış dünyadan habersiz kalması gibi yansıtılmıştır.

Şah Abbas sürekli oğullarının onun tacını tahtını sahiplenmeye kalkışmalarından kaygılıydı. Bir gün şahın yakınlarından ikisi ona oğlu Safi Mirza'nın şahı öldürme niyetinde olduğunu bildirdiler. Çerkez ve Kızılbaş komutanlarından birkaçı da Safi Mirza'yı şahı öldürmeye kışkırttılar. Şehzade ise şahın kötü zannını gidermek için olup bitenleri ona rapor etti. Buna karşılık, şah oğluna karşı kötü zan içinde kaldı ve geceleyin birkaç kere kendi yerini değiştiriyordu. Aynı günlerde sarayın büyük müneccimlerinden Molla Muzaffer Günabadi, şaha bir tehlike altında olduğunu söyledi. Böylece remmallığa ve astronomik hükümlere tam inancı olan şah oğlunu öldürme kararı aldı. Şah Abbas bu amaçla Behbud Beğ'i oğlunu öldürmeye gönderdi ve şehzade Safi Mirza Pazartesi 03 Muharrem 1024 (01 Şubat 1615) günü Reşt'in sokaklarının birinde 29 yaşında öldürüldü.

Gulam Haydar halk romansında şahın bir köylü kızından olan tanımadığı oğlu Gulam Haydar'ı öldürmeye kalkışması da Safi Mirza'nın katliyle ilintilendirilebilir.

⁹ age., s. 232.

¹⁰ Dela Valle, *Sefername*, s. 374.

Şahın Gürcü bir kadından olan üçüncü oğlu Sultan Muhammed Mirza da babasının gazabından kurtulamadı: Şah oğlu büyüyünce ve saltanatını onun tehlikesine maruz görünce onu öldürmeye karar verdi ve kararını gerçekleştirmek için bahane peşinde arandı. Ayrıca şehzadenin annesinin şahla evlenmeden önce o çocuğa hamile olduğu ve gerçek şehzade olmadığı dedikodusu da yayıldı. Muhammed Mirza da giderek babasına düşmanlık beslemeye başladı ve babasının Ferahabad'da hastalandığını duyunca şahın işinin bittiğini sanarak bir ziyafet düzenledi, fakat şah iyileşti. Böylece 1030 yılı Receb ayının başlarında (1621 Mayıs ayı sonlarında) Şah Abbas'ın emriyle Muhammed Mirza'nın gözlerine mil çektiler. O, Şah Safi'nin saltanata gelmesine kadar Elemut'ta hapiste kaldı, fakat Şah Safi'nin emriyle, "Kör oldukları için varlıkları yararsız!" diye öldürüldü.

Bu gözlere mil çekme olayı da yanılısamayla Şah İsmail ve Gülizar destanına yansımış, efsanevi Şah İsmail'in anonim babasına (Kuzey rivayetlerinde Kandehar padişahı Edil Şah¹¹) atfedilmiştir.

Şah Abbas'ın beşinci oğlu İmamkulu Mirza da abasının veliahdı iken H. 1036 (1627) yılına kadar babasının ilgi odağındaydı, fakat bu yılda Şah Abbas Sultaniye'de iken bu oğlunun da gözlerine mil çekilmesine emir verdi. Bu işinin nedenini o dönem tarihçileri yazmamışlardır. Şehzade tam olarak kör olmadı ve görme yetisini kısmen korudu. Daha sonra onu Elemut'ta hapsedtiler. Şah Abbas öldüğünde, İmamkulu Mirza görme ve saltanat iddiasında bulundu. Bu nedenle bazı Kızılbaş başçıları tekrar onun gözüne mil çektiler. İmamkulu H. 1042 (1632) yılına kadar Elemut Kalesi'ndeydi. Bu zamanda Şah Safi onun, Muhammed Mirza ve oğlu Necefku Mirza ve Şah Safi'nin kardeşi Süleyman Mirza'nın katline ferman verdi.

Şah Abbas'ın iki diğer oğlu Hasan Miza ve İsmail Mirza da çocuklukta ölmüşlerdi, bu yüzden ölümünden sonra torunu Şah Safi (Safi Mirza'nın oğlu Sam Mirza) padişahlık tahtına oturdu.

Şah Abbas'ın Anlatıldığı Hikâye ve Masallar

Aşıklık sanatının bugünkü hâlini aldığı Kızılbaş döneminde birçok "muhabbet destanı" (romans) oluşturulmuştur. Bunların birçoğu Şah Abbas'ın hükümdarlığı döneminde yaşanmaktaydı. "Şah İsmail ve Gülizar" ve "Aşık Garip ve Şahsanem" romanslarıyla

¹¹ *Azerbaycan Dastanları*, C. III, s. 123-158.

başlayan bu türün ilgili örneklerinin başında Gulam Haydar (Héyder Bey¹²), Abbas ve Gülgez¹³, Necef ve Perizad¹⁴, Kurbanı¹⁵, Kul Mahmud¹⁶, Muhammed ve Gülendäm¹⁷, Abbas¹⁸ gibi eserlerde Şah Abbas aktif rol almıştır. Bunun dışında onlarca “nağıl” (masal) türü kısa eserde de Şah Abbas olaylara öncülük etmiştir.

1. “Gulam Haydar (Héyder Bey)” Romanı

Özellikle Urmiye-Hoy aşık çevresinde¹⁹ yaygın olarak anlatılan bu romansta, Şah Abbas bir yolculuğu sırasında tüccar kıyafeti ile seyahat ederken evinde misafir olduğu bir ihtiyarın kızına aşık olur. Bir süre sonra geri dönmek üzere onunla evlenir ve nişan olarak bir “bazu-bend” verir. Fakat yıllar sonra padişah geri dönmeyince bu kadından doğan Haydar, bir gün okul arkadaşlarından babasının belli olmaması üzerine azarlanınca bu bazu-bend yardımıyla babasını arama yolculuğuna koyulur ve gelip İsfahan’a (II. Safevi başkentine) ulaşır. Şah’ın 40 Gulamlar’ı sırasına dahil olur ve kullarağası makamına yükselmişken bu sırada ‘kullar’ın (padişahın candarlarının) kıskançlığı yüzünden onların katili olması hasebiyle Şah Abbas tarafından idama mahkûm edilir. İsfahan’dan kaçarken Gulam Haydar bir ceylanı kovalarken çadırına girip karşılaştığı Keşmir padişahı Cemşid Şah’ın (Kuzey varyantında İzmirli Ahmed Terekeme’nin) kızı Süsenber’e aşık olur ve onu zorlu bir kurgu ardından kaçırıp tekrar İsfahan’a gelince Şahsevenler tarafından yakalanır. Şah’ın gizli niyeti onun sevgilisine el koymaktır. Fakat idam sırasında babası onun kolundaki pazıbendi farkederek ve eski eşini hatırlar, böylece oğlunu tanıyıp ona sarılır. Annesini de getirtir ve kırk gün kırk gece düğün, şenlik düzenlenir.

Bu hikâyede baba-oğul karşılaşması Köroğlu ile oğlu ve Rüstem-Sührab karşılaşmasını andırmaktadır. Kimliğin açığa çıkması ise babadan tevarüs etmiş bir nişanla işlenmiştir. Hikâyenin birçok yerinde Hızır kahramana görünüp onu ölümden kurtarır.

¹² *Azerbaycan Dastanları*, C. III, s. 159-180.

¹³ *Azerbaycan Dastanları*, C. II, s. 107-164.

¹⁴ *Azerbaycan Dastanları*, C. III, s. 181-204.

¹⁵ *Azerbaycan Dastanları*, C. I, s. 37-106.

¹⁶ *Azerbaycan Dastanları*, C. III, s. 205-224.

¹⁷ *Azerbaycan Dastanları*, C. II, s. 321-358.

¹⁸ *Azerbaycan Dastanları*, C. II, s. 359-374.

¹⁹ 1960’ta derlenen Şemkir rivayetinde ve Kelbecer varyantında “Héyder Bey” diye geçer (*Azerbaycan Dastanları*, C. III, s. 159-180).

Güney (Urmiye-Hoy) rivayetinde bugünkü siyasi coğrafyadan hiç söz edilmemekle birlikte sadece 3 bölgenin varlığı (Azerbaycan, İsfahan ve Keşmir memleketleri) dikkat çekicidir. Sınır ise Hemedan'ın Elvend dağı olarak tasavvur edilir. Halk padişaha sınırını bu şekilde tanımlamaktaydı.

Bu romansa denk sayılabilecek Şah İsmail ve Gülizar romansında ise Şah İsmail tipik bir kahraman gibi sahne almaktaydı. Bu iki tarihi şahsiyetin Türk halkının belleğine yansımış simalarında Şah İsmail'in tasavvufçu (mutasavvıfa) Kızılbaşlığa önderlik etmesi, Şah Abbas'ın ise şeriatçı (müteşerria) Şiiliğe siyasi kimlik kazandırması başlıca olgu olarak ileri sürülebilir.

Hikâyenin başında Şah Abbas'ın Azerbaycan ülkesini ateş ve duman içinde görmesi, o dönemde devletin ve feodal düzenin ağır baskılarına karşı Azerbaycan'ın dört bir yanında baş gösteren Celaliler isyanı, Talışlar (1629) ve Karabağlı Mihli Baba ayaklanmalarına gönderme sayılabilir.

2. “Abbas ve Gülgez” Romansı

Tebriz yakınlığındaki Tufarkan (bugünkü Azerşehr) kasabasında doğan Aşık Abbas Tufarkanlı tarafından yaratılan Abbas ve Gülgez romansı Şah Abbas'la ilgili XVII. yüzyılda oluşan en ünlü halk edebiyatı ürünüdür. Aşığın hayatının en önemli olayı ve hikâyenin muharrikesi, onun sevgilisi olan Gülgez Peri'nin Şah Abbas'ın emriyle alınıp İsfahan'a götürülmesidir. Aşık Abbas bu zulme karşı ayağa kalkıp kendi sevgilisini geri getirmek için İsfahan'a gider ve çok zorluklarla karşılaşır. Fakat bu yolda sarsılmadan keskin şiir ve gerçek inancıyla Şah Abbas'a üstün gelip sevgilisini kurtarmayı başarır.

Şah'a karşı direnişte onun pak inancının ifadesi ise Kızılbaşlık inanç motifleridir:

“Menim ağam, Şâh-i Merdân Elî'dir

Elinde zülfiqâr, ay çıkar indi

Géce zülmetinden, ay méhnetinden

Qem çekme Gün batar, Ay çıkar indi”

Bu romans Şah'ın bölge halkına karşı yaptığı zulüm ve zorlamalara karşı bir başkaldırı hikâyesidir:

“Men qâ'ilem Haq'dan gelen cezâya

Bedenimde sümük geldi sızaya

*'Erze gétdim men de İmâm Rızâ'ya
Şâh 'Abbâs'dan meñe zulum olubdur!'*

Hikâyenin en az 6 varyantı tespit edilmiştir:

1. Miyana varyantı: Gülgez Tebrizli Sultan Murad'ın kızı, Abbas ise Sultan Murad'ın pehlivanlarındandır.

2. Tebriz varyantı: Gülgez Tebriz'de Batmankılınc'ın kızkardeşi, Abbas ise Tufarkanlı Hacı Muhammed'in oğludur.

3. İstanbul varyantı: Gülgez, Ahmed Paşa'nın kızı, Abbas ise Tufarkanlı Hacı Muhammed'in oğludur.

4. Erak varyantı: Gülgez, Selim Han'ın kızı, Abbas ise Tufarkan'da Hacı Saba'nın oğludur.

5. Aşık Hüseyin Sâ'î varyantı (Tebriz yöresi): Abbas'la Gülgez amcaoğlu, amcakızıdır.²⁰

6. Kaşkay- Orta İran Türkleri varyantı: Gülgez, Şah Abbas'ın Tebriz valisi Sultan Murad'ın kızıdır.²¹

Her beş varyantta da çıkış noktasının farklı olmasına rağmen aşığın sevgilisinin İsfahan'a Şah Abbas'a götürülmesi ve zulme başkaldırışı ortak nokta sayılır.

3. "Necef ile Perizad" Romansı

Şah Abbas döneminde gerçekleşen diğer bir hikâye Necef ile Perizad romansıdır.

Çocuğu olmayan iki tacir arkadaşın bir erenin kerametiyle ve bir elmanın iki yarısını yemeleri suretiyle olan çocukları Necef ve Perizad oğlanın babasının vasiyeti üzerine evlenir. Kızı Bihbahan'dan anayurdu İsfahan'a götürürken Necef kızın boynundaki muskaya dokununca güvercine dönüşür. Perizad ise ona çok benzediği için çareyi Necef'in kıyafetine girmekte bulur, lalasını gelinlik kıyafetinde geri çevirir, kendisi İsfahan'a Necef'in evine gelir. Töre üzere Şah Abbas'a yol hediyesi götürürken işi abartınca Şah Abbas onun edep erkanını beğenip vezirin kızıyla evlendirir. Necef ise çobanların onun inlemesini duyup Avcı Ahmed diye bir büyücüye şikayeti üzerine onun tarafından tekrar "güvercin donu"ndan insqn

²⁰ Abbas'la Gülgez Nağılı, Önsöz.

²¹ Ali Kemali, "Tuxarxanlı Abbas", *Varlıq*, S: 5-6, s. 84.

kılığına dönüştürülür. Onun evinde misafir iken Avcı Ahmed'in kızı Hanlarhanı ona aşık olur ve evlenmek zorunda kalırlar. Necef bir tacir vasıtasıyla bulunduğu yerden, Hemedan'dan Perizad'a mektup gönderir. Perizad'ın cevabını Hanlarhanı görür ve olayı anlayınca birlikte İsfahan'a gitmeye karar verirler. Şehrin eşiğinde bir çadır kurup kızı oraya bırakan Necef kendisi bir dilenciyle kıyafet değiştirip şehre iner. Evi kolaçan ederken kızkardeşi onu tanır. Perizad onu içeri alır ve olayı vezirin kızına anlatır. Kızın şikayeti üzerine Şah Abbas Necef'i tutuklayır ve idama çarptırılır. Perizad olayı Hanlarhanı'na bildirir ve onun meydan okuması ve şahın katına çıkmasıyla Şah Abbas yumuşayıp Necef'i affeder ve kahraman üç sevgilisiyle evlenir.

Bu hikâyenin olay örgüsünde, özellikle çocuğa sahip olma ve kahramanın yurda geri dönüşü sahnesinde Dede Korkut hikâyelerindeki Bamsı Beyrek boyunun izleri görülmektedir.

4. “Baftacı Şah Abbas²² (Şah Abbas ve Kırk Harami)” Nağlı

Şah Abbas'ın tebdil-i kıyafetiyle ilgili tipik bir hikâye de “Şah Abbas ve Kırk Harami” masalıdır.

Şah Abbas bir çobanın kızına aşık olur. Adamlarını kızı istemeye gönderir. Kız, “Elinin sanatı nedir?” diye sorar. “O, şah” derler, “Bütün ülke onun, zanaat onun neyine gerek?”. Kız ısrarla “Elinin sanatı olmazsa gelmem” der. Şah Abbas kızı çok sevdiği için gidip halı dokuma sanatı öğrenir, bir halı dokuyup kıza gönderir. Kızı kendisine gelin edinir. Bir gün Şah Abbas bedel kıyafet giyiniş reayanın geçiminden haberdar olmak için vilayetleri gezerken bir kellepaçacı dükkanında haramiler onu tutup öldürüp pişirmek üzere bodruma kapatırlar. Şah Abbas, “Beni öldürmeyin, benim el sanatım var, size daha fazla para kazandırır” demiş. İplik getirip dar kuruyorlar ve Şah Abbas nefis bir halı dokur, tutsak olduğu yerin adresini nakış olarak köşesine işler. Kellepaçacıya “Bunu götürüp şahın karısına verirsen bunu senden büyük parayla satınılır” der. Böylelikle zanaatı sayesinde şahın canı kesin ölümden kurtulmuş olur.

Bu yaygın masala dayanarak Üzeyir Hacıbeyli 1912 yılında “Şah Abbas ve Hurşid Banu” adında bir opera eseri yaratmıştır.²³

²² *Azerbaycan Nağilları*, C. III, s. 280-288.

²³ *Azerbaycan Nağilları*, C. III, s. 291.

5. “Şah Abbas’ın Oğlu” Nağılı

Şah Abbas derviş kıyafetiyle seyahat ederken yol arkadaşının evine misafir olur. Onun yoldaki maceraları yorumlayan zeki kızına ilgi duyar ve orada bulunduğu sürece onunla evlenir. İsfahan’a dönmek zorunda kalınca ona bir pazubent nişanı verir. O kadından olan oğlan, İbrahim kendini bilecek yaşa gelince babasını aramaya koyulur. Başkentte bir aşçının yanında çalışır. Onun olağanüstü yemeklerinin şöhretiyle Allahverdihan vezirin kızı ona vurulur ve köşkünden mutfağa bir tünel kazdırır. Şah Abbas derviş kıyafetiyle gezerken oğlanla karşılaşır ve İbrahim’in kızla ilişkisi açığa çıkar. Vezir de olaydan hali olunca çocuğa celladin eline verirler, fakat pazubendi sayesinde onun kendi oğlu olduğunu anlar. Vezirin kızıyla evlendirir, kırk gün kırık gece düğün yaparlar.²⁴

6. “Padişahla Demirci” (Bextever Usta) Nağılı

Şah Abbas’ın zalim-muktedir kişiliğinin en çarpıcı olaylarla çizildiği bir masal da mutlu bir demircinin masalıdır. Bazı kaynaklarda anonim bir padişaha da atfedilmiştir.²⁵

Mutsuz padişah, dertsiz olan bir tebanın var olup olmadığını merak ederek veziriyle birlikte kıyafet değiştirerek şehri gezer, herkesi durumdan dertli bulur. Sonunda hep mutlu görünen birisiyle karşılaşır. Onun bir demirci olduğunu, padişahın siparişiyle yaptığı taşı kesen kılıcın eline ulaşmaması yüzünden kollarının kestirildiğini, padişaha beddua edince ölümle tehdit edildiğini, dolayısıyla hep yüzü güleç içi ah dolu olduğunu anlatır. Padişah halkı kendisinin mutsuz ettiğini anlar. Kılıcı çalan mübaşiri sahte bir yarış düzenleyerek bulur ve aynı kılıçla başını vurdurur. Bazı rivayetlerde ise demirciye ne kadar dolaylı yoldan hayatı zorlaştırırsa da onu ailesiyle birlikte hep mutlu ve gamsız bulur. Baskısını arttırmasına rağmen “bahtever usta”nın mutluluğunun iç dünyasında saklı olduğunu öğrenir.

7. “Hesen Qara”nın Nağılı

Yemek yerken boğazına ilişen Şah Abbas ülkesinde bir sorun olduğunu düşünerek Allahverdihan’la derviş-libas olup İsfahan’da gezerken bir imarete rastlar, bahçede bir çift sevgiliyi görür. Kız oğlanı uyutup başını keser ve kesik başı bir kaba koyup mezarlığa gider, bir mezardan içeri girer. Şah ve vezir kırk haramiler meclisine tanık olurlar. Haramibaşının

²⁴ *Azərbaycan Nağılları*, C. I, s. 343-348.

²⁵ *Azərbaycan Nağılları*, Yazıçı, 138-145.

sevgilisi olan kız eşi olan amcası oğlundan kurtulmak için başını kestiğini söyler. Adam gül yüzlü oğlanı görünce kızın vefasızlığına kızar ve onu öldürtür. Şah ertesi gün kırık haramiyi tutuklar ve gerçeği söyleyince onlara aman verip görevlere atar. Sonra Allahverdihan'dan ülkedeki bütün kadınların listesini çıkarmasını, bu vefasızlıktan dolayı kadınları katliam etmek istediğini söyler. Vezir'in ısrarı da onu vazgeçiremiyor ve kızı karısı olan korkusundan kaçar. Hasan Kara'nın Hüseyin Kürd diye çok cüsseli, güçlü bir genç çoban oğlu var. Sevgilisinden fermanı duyunca şaha kızıp üzerine yürümek ister. Hasan Kara şahla konuşarak ikna etmeye çalışacağını söyleyip onu durdurur. Kendisine babasının veziri olduğundan saygı besleyen Şah Abbas'tan fermanın nedenini öğrenince başvezirken her gece yok olan 39 vezirden sonra bu göreve atanınca bir gece birisi kapısına gelir, karısının uyarısı üzerine tedbir alıp silah kuşanarak adamı karşılar, adam ona aksilik yapmadan eşlik etmesini ister. Daha önceki vezirleri karşısına çıplak ve tedbirsiz çıktıkları için öldürdüğünü söyleyip ona bir düşmanını öldürmek için eşlik etmesini ister. Bir tepede beklemesini söyler ve kaleciğe inip düşmanı olan devi öldürür. Atını ve varını vezire bağışlar. Vezir onun sırrını öğrenmek için onu takip eder, kaleciğin içinde amcasıoğlunun mezarının başına çöküp ağlayarak intikamını aldığını söyleyip intihar etmek isteyen genci kurtarır ve bu sırada kız olduğunu anlar. Sırrı açığa çıkan Halep hükümdarının kızı Güneş Hatun, nişanlısı amcasıoğlunun gerdek gecesinde kapıya çağrılıp yok olduğunu, onun düşmanı olan yedi haraminin kendisini öldürdüğünü öğrenip erkek kıyafetinde intikam aldığını anlatır. Hasan Kara onunla evlenmek ister ve kızı yaşamaya razı eder. Kadının bunca vefalı da olabileceğini duyan Şah Abbas kadın milletini yok etmek fikrinden vazgeçmiş olur.²⁶

8. “Bostancı ve Şah Abbas” Nağlı

Bir bostancının mahulü iyi olunca bir kısmını Şah Abbas'a götürmek isterken yolda derviş kılığında olan Şah ve Allahverdihan'a rastlar. Derviş bunların şaha layık olmadığını söylemesi üzerine bostancı da istemezse gözüne sokarım der. Padişahın huzuruna çıkınca gerçeği söylediği için Şah Abbas ona eşeği yükü kadar altın ikramında bulunur. Fakat vezir bundan memnun değil ve gedip ikramı geri almak ister. İhtiyar ona birkaç muamma sorup

²⁶ *Azerbaycan Nağilları*, C. IV, s. 76-92.

kandırarak Allahverdihan'ın atını da elinden alıp onu şahın alaylı gülüşleri karşısında eşekle bırakıp yola koyulur.²⁷

9. “Kéçelin Divanı” Nağılı

İki kardeş iflas edince uzak bir şehre çalışmaya gider bir tacirin hizmetinde işe alınırlar. Birkaç sene sonra kardeşlerden biri Salah İsfahan'a dönmek isterken orada kalan kardeş Valah ona ailesine vermek üzere bir lal verir. Fakat Salah onun eşine Valah'ın öldüğünü söyleyerek lale el koyar. Valah'ın hacesi onun sadakatinden çok memnun olduğu için tesadüfen bahçede bulduğu lal gömüsünü Çin' gidip ticaret yapması için ona emanet eder ve bağlılığından tam emin olunca da elindeki sermayeyi kendisine bağışlar. İsfahan'a gelen Valah bir süre kimliğini saklayarak kervansarayda ikamet edip kardeşinin onun yardımını karısına ulaştırmadığını, karısının dilenmeye düştüğünü görür. Ona Şah Abbas'a şikayette bulunmasını, kendisinin tanıklık edeceğini tavsiye eder. Fakat divanda Salah sahte şahitlerle Şah Abbas'ı kandırır. Şah tanık olan Valah'ı yakalatmak ister, fakat bu arada tanıştığı keller padişahı faraşları geri çevirip padişahı kendi kuracağı divana çağırır. Şah ve vezirin katıldığı divanda kel sahte tanıkları ayrı ayrı sorgulayarak ifade farklılıklarından gerçeği ortaya çıkarır. Şah Abbas Salah ve adamlarını cezalandırır. Valah ise karısına kimliğini açar ve mutlulukla yaşarlar.²⁸

10. “Ebülqasım” Nağılı

İflas eden bir İsfahanlı borçlarından kurtulmak için gavur şehrine gider, orada sokakta “Ali'nin başı için almam, Ali'nin başı için vermem” diyen Şii Ebulkasım ile karşılaşır. Onu bir ay muhteşem evinde misafir eder ve yemek yedirdiği altın kapları da ona hediye verir bir kese parayla yolcu eder. İsfahan'a gelince Şah Abbas'a da gidip deyiş söyleyerek bahşiş isteyen derviş şahın cömertliğine dair lafı üzerine Ebulkasım'dan söz edince Şah Abbas Allahverdihan'la derviş kıyafetinde Ebulkasım'ı görmeye gider ve aynı muameleyi görünce döndüğünde dervişe bir şehir hediye eder ve kızını, bulunduğu şehri de Ebulkasım'a vermeye niyetlenir. Haber gavur şehrinin şahına ulaşır, o da Ebulkasım'ı vezirince öldürtmeye kalkışır. Vezir'in kızı Ebulkasım'ı kurtararak onun karısı olur, İsfahan'a gelirler. Annesi ise onun

²⁷ *Azerbaycan Nağılları*, C. IV, s. 274-277.

²⁸ *Azerbaycan Nağılları*, C. I, s. 303-312.

öldürüldüğünü zanneder. Şah Abbas'ın kızı şehre gelip olayı öğrenince bir süre yas tutar ve oğlanın ailesiyle yaşar, sonra onları da beraberinde başkente götürür. Ebulkasım aç kalınca hmallığa başlar. Şah ona yas tedarikinde iken erzak taşırken karşılaşır ve onun kendisine hediye ettiği elmalardan dönüşen kullar onu tanır. Şah Abbas onu orduyla gavur şehrine gönderir ve Ebulkasım fetihten sonra oranın hükümdarı olur.²⁹

Örnek Derleme

Şah Abbas ve Üç Bacılar

“Günlerin bir gününde, Şaha Abbas'ın dürbününde, Şah Abbas-ı cennet-mekân, qapıya vurdu tekân, iki qoz bir girdekân.

Şah Abbas veziriyen géce çıxar dolanmağa, görer bir xarabalıqdan pıçıldı sesi gelir. Veziriyen qabağa gedib qulağ asallar: Üç bacı danışmış. Böyük bacı diyer: “N’oléydi Şah Abbas meni aléydi başvezirinin oğluna!” İkinci diyer: “N’oléydi Şah Abbas meni aléydi kiçik vezirinin oğluna!” Üçüncü dédi: “N’oléydi Allah mene o qeder var dövlet véreydi, Şah Abbas geléydi benim hamamyérimi, aparéydi hamama.”

Şah Abbas bu söleri éşitdi, téz veziriyen derbara qéyitdi. Sabahısı gün tezden qaravullardan birisini yollar onların evine, emr éler onları qesre getirsin. Şah Abbas qızlardan soruşar: “Éşitmişem menden gizlin dilek tutusuz, déyin görüm géce ne danışırdız?” Qızlar qorxa-qorxa cevab vérdiler: “Qurban, héç ne!” Şah dédi: “Düzünü démesez emr élerem boğazıza qurquşum eridib tökeller.” Böyük qız diyer: “Qiblé-yi âlem sağolsun, men dédim Şah meni alsın başvezirin oğluna.” Ortancıl diyer: “Qiblé-yi âlem, men de arzuladım Şah meni alsın bala vezirin oğluna.” Balaca diyer: “Qiblé-yi âlem, men de dilek tutdum Allah mene o qeder var-dövlet vérsin Şah Abbas öz elleriyen benim hamamyérimi aparsın qoysun hamama.”

Şah buyurdu: “Vezir!”

- “Beli qurban?”

- “Bu qızı alacaqsan oğluva!”

- “Gözüm üste Şah!”

Üz tutdı bala vezire: “Vezir!”

- “Beli qiblé-yi âlem?”

²⁹ Azərbaycan Nağılları, C. I, s. 333-342.

- "Bu qızı da sen alacaqsan oğluva!"

- "Amma qurban..."

- "Menim sözüüm üstüne söz getirme! Yéddi gün, yéddi géce olara toy tutacaqsız!"

Sora Şah méhteri çağırdı, buyurdu: "Méhter bir deli qatır tapacaqsan bu qızı bağılyacaqsan onun quyruğuna, şeherin dervazasından ötüresen éşiye." Qızı qatırın quyruğuna bağılyıb şeherden qovdular. Qatır bu qızı yérde sürütdeyib oyan-buyana çaldı. Qızı çoxlı sürütdeyenden sora, bir zeminin kenarında qız qatırın quyruğundan açıldı. Her yéri yaraydı, çoxlı qan itirmişdi. O anda gözi bir parıldağ şeye düşdi. Sürüne-sürüne ona sarı gétدی, gördi arxçasıçanı yuvasından qızilları (altınları) çıxardır, gün qabağına serir. Qız el-ayaq éleyib téz yérden bir daş aldı, yorğu halıynan siçan yuvasından éşiye çıxanda onu öldürdi. Sora yuvasını qazıb léreleri tapdı. Olardan bir ovuc götürüb qalanının üstünü basdırıb o yéri nişanladı. Qız yaxcica o yéri ezberledi, sora yola düşdi. Biraz gédenden sora bir kende yétirdi. Tuşunda bir xaraba év var-ıdı. Texte qapısından vurdu.

Bir qoca (yaşlı) nene qapıya çıxdı: "Buyur qızım?"

- "Qarı nene, Allah qonağıyam."

- "Bala, Allah'a da qurban, qonağına da, buyur içeri."

Qız sürünüb içeri girdi. Qarı nene soruşdı: "Qızım niye bu haldasan, par-paltarın cırma-cırıqdı?"

- "Qarı nene soruşma, qatırdan yıxılmışam, yérde sürütlenmişem."

Qız canının derdinden ki Şah büler, yalan dédi. Qız neniye bir dana lérelerden vérdi, nene de tézce bazara qaçıb qıza par-paltardan, evine düyü, yağ, et, biraz da yağlı xemir alıb qéyitdi. Ona yémax hazırladı, yaralarını da yağlı xemir-inen bağıladı. Qız birnéçe gün yéyib içib yatandan sora cana geldi, gétدی işanladığı yére qızilların hamısını yérden çıxardıb bir torbaya yığıb nenenin évine getirdi.

Qız her gün biraz qızillardan neniye vérirdi, o da oları zergere (kuyumcuya) satırdı, pulunu qıza vérirdi. Bir gün qız neniye dédi: "Nene, zehmet olmasa gédersen filan yérde mene bir qırı yér alarsan, véersen mene orda bir böyük év tikerler, uci-bucağı me'lum olmasın. Diyersen qapısını da cevâhir-nişan élesinler." Béle de olar. Sora qız carçıya bir lére vérib ona diyer: "Her yérde carla, herkim gelib bu qapıda heq dosluq élese, onu éve qonaq éliyib yémaq-içmaq vérecağam; gédende de xoreyin qızıl qabını apara büler."

Sene déyim kimden, Şah Abbas'dan. Géne de vezir-inen derviş paltarı géyib gezintiye çıxdılar. Şah Abbas hemeşe bu yol-unan milletin arasına girib oların sözlerine qulağ-asardı, oların derdlerine yétişerdi. Şah-ınan vezir bir karvansaradan geçirdiler, göreller bir aşiq oturub milleti de başına yığib heqden oxuyur. Aşiq sözleri qurtarandan (bittikten) sora kisesinden qızıl kasa çıxardıb yémağa başladı. Şah kasanı gördi, soruşdı: “Aşiq qerdeş, bu kasa sene hardandı?”

- *“Beli, filan yérde bir imâret vardı, onun yédđi qapısı var, herkes gédib orada her qapının qabağında heqden dése qesrin xanımı onu özüne qonağ éliyib yédđi gün, yédđi géce saxlıyib yémaq-içmağın vérir, gédende de içinde yédiğın qızıl kasanı da sene vérirler. Şah éle bunu éşitdi, vezire “Qalx, gédaq!” dédi. Géne de derviş paltarlarını géydiler, sora aşiq diyen yére sarı yollandılar. Beli, gördüler bir böyük imâretin yédđi qapısı var. Başlarlar orada heqden bayatılar, qezeller démğa. Yédđinci qapıda vezir saz çalırđı, Şah da oxuyurđı, birden qapı açılar, Şah görer bir külfet bir qızıl kasada olar üçün yémaq getirdi. Şah diyer: “Bu évin xanımın néce görmağ olar?” Külfet sözi xanıma çatdırır, xanım da éyvana çıxıb görer Şah Abbas'ınan böyük bacısının qéynatası qapıdadılar. Külfete diyer: “Gét olara déginen xanımın işi var, hamama gédecaq, sizi görenmez.” Külfet de béle diyer. Şah külfete diyer: “Éybi yox, eye xanım izin vérseler biz xanımu hamama aparaq, gét xanımın hamamyérini getir.” Külfet xanımın hamamyérisin Şah'a vérende diyer: “Feqet bir neferlix xanımın faytununda yér var.” Şah abbas diyer: “Men, men géderem”.*

Beli, xanım çıxır, Şah onun faytununa minir, birlixda hamama sarı yollanıllar. Yolda Şah Abbas her néyner xanımu danışdırsın, xanım cevab vérmez. Şah Abbas xanımın hamamyérini hamama qoyub qapıda gözledi. Xanım hamama girdi, ordan da ki bülürdi Şah onu göliyecaq, birnéçe sahat yubandı (gecikti). Xanım hamamdan çıxdı gördi Şah Abbas narahat halda onu gözliür. Xanım üreyinde gülüb diyer: “Éyvay derviş qerdeş, meni beğişle, canım canıva qurban, meni gözlemisen, indi béle oldı sen bu géce benim öz otağında mene qonaq olmalısın.” Şah Abbas'a élebülki dünyanı vérdiler, xanıma dédi: “Xanım Allah'ımdandır, feqet eye olsa yaşmağıvı açasan üzivü görem!” Cevabında xanım dédi: “Géce gelersen otağıma, o dostuvu da getir, orada danışarıq”.

Beli, géce oldı. Şah vezir-inen birlixda xanımın otağında, xanım-ınan yéyib içerler. Xanım diyer: “He derviş qerdeşler kimsiz, kimlerdensiz, hardan gelib hara gédirsiz?” Şah Abbas téz sözü deyişib dédi: “Xanım, siz déyin bu var-dövlet size hardandı?” Xanımbaşına

gelenlerin hamısını olara d di, sora yaşmağını a dı şah Abbas g rdi dede vay, bu o qızdı. G rduğu işlerden p şman oldu, başını eşağı saldı. Xanım d di: “He şah Abbas, g rd n  z n  z ayağıvınan geldin benim hamam y rimi g t rd n hamama apardın? Menem-menem  leme, g çme Allah’ın işinden, b l ki adam Allah’dan temiz  reyinen her ne istese ona y tişer.” şah Abbas d di: “Xanım, meni beğişliyin, eye r zı olsan başımın t ci olasan.” Olar  vlendiler, y ddi g n, y ddi gece toyları oldu. G yden  ç dana alma d şer: biri benim, biri senin, biri de neğil diyenin.”³⁰

Kaynaklar

- Acalov, Arif, Azerbaycan Mifoloji Metnleri,  lm, Bakı 1998.
- Axundov, Ehliman, *Azerbaycan Dastanları*, B ş Cild, Lid r Neşriyyat, Bakı 2005 (ilk baskı:  lm, Bakı 1967).
- Alipur Mukaddem, Muhammed, *Aşıq Abbas Tufarqanlı- Abbas’la G lgez Nağlı*, Tebriz 1385 (2006).
- Behrengi, Samed - Dehkani, Behruz, *Efsaneh -yı Azerbaycan (Terc me-i Farsi)*, C. 1, Tahran, 1344; C. 2, Tahran 1347; Nil, Tahran 1348 (2 C. bir arada, 1354); Mecid, Tahran 1377; Behrengi (yayınlayan: Esed Behrengi), Tahran 1377 (1999).
- Chardin, Jean, *Sefername-i şardin*, Tus, Tahran 1374 (1995).
- Cum’a, Bedi’ Muhammed, *El-şah Abbas el-Kebir*, D ru’l-nihzatu’l-Arabiyye, Beyrut 1980.
- Dehxuda, Allame Aliekber, *Lugatn me*, Danişg h-ı T hran, Tahran 1336 (1957).
- Della Valle, Peter, *Sefern me*,  ev. şuaaddin şifa,  lmi-Ferhengi, Tahran 1370 (1991).
- Ergun, Metin, T rk D nyası Efsanelerinde Değişme Motifi, II Cilt, TDK, Ankara 1997.
- Felsefi, Nasrullah, *Zinseg ni-i şah Abb s-ı Evvel*, D nişg h-ı T hran, Tahran 1332 (1953).
- Kem li, Ali, “Abbas (Orta  ran T rkleri Rivayeti) 1-3”, *Varlıq Dergisi*, S. 5-6, 7-8 ve 9-10, Tahran 1363 (1984).
- Musahib, Gulamh seyin, *Dayiret ’l-Maarif-i Farsi*, Emirkebir, Tahran 1356 (1977).
- M tedeyyin, Muhammed, *Kıssaha-yı şah Abbas (Gerdişha-yı şebane-i şah Abbas)*, Recebi, Tahran 2009.

³⁰ Derleyen: Siyamek Sultani; kaynak kişi: K bra hanım Hadiyan Siyehrud (doğum 1944, Tebriz, Lise mezunu, emekli  retmen), Azerbaycan Tanıtım Ocağı, G ney Azerbaycan, 2009.

- Nejadekberi Mihriban, Meryem, *Şâh Abbâs-ı Kebîr*, Kitab-ı Parse, Tahran 1387 (2008).
- Paşayév, Sednik, *Azerbaycan Xalq Efsaneleri*, Yazıçı, Bakı 1985.
- Penâhî Simnânî, Ahmed, *Şâh Abbâs-ı Evvel: Merd-i Hezâr-çehre*, Kitâb-ı Nümûe, Tahran 1370 (1991).
- Penâhî, Muhammed Ahmed, *Şâh Abbâs-ı Kebîr*, Terfend, Tahran 1381 (2002).
- Sefernâme-i Berâderân-ı Şerli be-İran*, çev. Avanes, ed. Ali Dehbaşı, Nigâh, Tahran 1387 (2008).
- Semî'â, Mirza, *Tezkiretü'l-Mülûk (Sâzmân-ı İdârî-i Hukûmet-i Safevî)*, çev. Mesud Recebniyâ, tashih: M. Debirsiyâki, Emirkebir, Tahran 1368 (1989); 3. baskı, 1378 (1999).
- Séyidov, Nureddin, *Azerbaycan Nağılları (Azerbaycan dilinde Ereb elifbası ile)*, Yazıçı, Bakı 1985.
- Susen Nevadeirazi, "Men ve Ennem", *Elbilimi Dergisi, Azerbaycan Elbilimi Derneğinin Aylık İç Bülteni*, S. 27, İsfend 1389 (Şubat / Mart 2001).
- Şah Abbas: *Mecmu'a-i Esnâd-ı Târihî*, ed. Dr. Abdülhüseyin Nevâyî, Bünyâd-ı Ferheng-i İran, Tahran 1353 (1974).
- Türkman, İskender Beyg, *Târih-i Âlem-ârâ-yı Abbâsî*, tashih: İrec Afşar, Emirkebir, 3. baskı, Tahran 1382 (2003); 1. baskı, 1350 (1971).
- Welch, Anthony, *Shah 'Abbas and the Arts of Isfahan*, Asia Society Inc., New York 1973.
- Zéynallı, Henefi, *Azerbaycan Nağılları*, Bêş Cildde, Şerq-Qerb, Bakı 2005,
- Zîhaq, Alırıza, "Necef ve Perizad Dastanı", *Azeri Êl Dili ve Edebiyyatı (Faslnâme)*, S. 9-12, Tebriz 1384 (2005).
- Zîhaq, Alırıza, *Qulam Héyder Dastanı*, Müellif, Hoy 1376 (1997).